

46. *Lampe G. W. H. Ibid.* – P. 114.
47. *Бенешиевич В. Н.* Указ. соч. – Т. I. – Л. 147а.
48. Старославянский словарь (по рукописям X – XI веков). – М., 1994. – С. 165.
49. *Lampe G. W. H. Ibid.* – P. 1082-1083, 1227, 580, 315, 1054, 382.
50. *Бармин А. В.* Греко-латинская полемика XI – XII вв. (опыт сравнительного рассмотрения и классификации) // Византийские очерки. – М., 1996. – С. 101-115; *Бармин А. В.* Слово “Об опресноках” Иоанна Клавдиопольского // Византийские очерки. – СПб., 2001. – С. 141-166.
51. *Попов А.* Историко-литературный обзор древне-русских полемических сочинений против латинян (XI – XIV в.). – М., 1875.
52. *Турилов А. А.* Ответы Георгия, митрополита Киевского, на вопросы игумена Германа – древнейшее русское «вопросание» // Славяне и их соседи. – М., 2004. – Вып. 11. Славянский мир между Римом и Константинополем. – С. 261-262.
53. Там само. – С. 240, 241.
54. *Бенешиевич В. Н.* Указ. соч. – Т. II. – С. 278.
55. Там само. – С. 77-86.
56. СДрЯ. – Т. III. – С. 112.
57. *Подскальски Г.* Указ. соч. – С. 158-159.
58. Сочинения преп. Феодосия Печерского, в подлинном тексте / Пригот. к изд. еп. Макарием // Ученые записки II Отделения Академии Наук. – 1856. – Вып. 2. – С. 193-197.
59. СДрЯ. – Т. III. – С. 112.
60. ПСРЛ. – М., 2001. – Т. 2. – Ст. 159.
61. СДрЯ. – Т. III. – С. 112.
62. *Турилов А. А.* – С. 221-224.
63. СРЯ. – М. 1977. – Вып. 4. – С. 184.
64. *Апичков Е. В.* Указ. соч. – С. 26-49.
65. *Гальковский Н. М.* Указ. соч. – Т. II. – С. 41
66. *Гальковский* Там же. – С. 41.
67. *Турилов А. А.* Указ. соч. – С. 237.
68. Там само. – С. 250-251.
69. *Гальковский Н. М.* Указ. соч. – Т. II.
70. ПСРЛ. – Т. 2. – Ст. 159; *Гальковский Н. М.* Указ. соч. – Т. II. – С. 68, 61.

Людмила Костенко

КОЖУМ'ЯЦЬКЕ І ШЕВСЬКЕ РЕМЕСЛО У МІСТЕЧКУ СЕДНЕВІ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Дослідження ремісничих осередків Чернігівщини було започатковано у кінці XVIII ст. А. Шафонським. У др. пол. XIX – на поч. XX ст. вони вивчалися за розпорядженням уряду Російської імперії, до якої тоді входила Лівобережна Україна. Ця робота виконувалися з метою виявлення потреб та стану кустарних промислів, які були важливою ланкою тодішньої економіки. Завдання уряду виконували інженери, працівники статистичних управлінь, члени земства та інші. Серед них Н. Покульський, Н. Шевлягін, Л. Плавтов та інші. Зібрані матеріали друкувалися у земських збірниках Чернігівської губернії та видавалися окремими працями.

Шкіряні ремесла Чернігівщини потребують подальшого вивчення з метою реконструкції їх історичного розвитку. Ми зупинимось на кожум'яцькому та шевському заняттях містечка Седнева. Для їх дослідження залучимо історичні джерела та матеріали, зібрані у польових експедиціях.

Ремесла, пов'язані з обробкою шкіри та виготовленням взуття, належать до дуже давніх. Глибоке коріння, очевидно, мають і шкіряні заняття Седнева, яке, на думку істориків, було найдавнішим містечком Чернігівської землі¹. У кінці XVIII століття воно було відоме як один із найбільших шкіряних осередків Чернігівщини². Ці заняття, за даними вчених, тут переважали і в XIX та на початку XX століття. Шкіряний промисел виник у Седневі завдяки розведенню тут та у сусідніх місцевостях худоби. Крім того, на півночі Чернігівщини добували необхідні інгредієнти для вичинки шкіри: вапно, кору, дьоготь³. Розвитку у Седневі ремесел та торгівлі сприяло і те, що він був центром козацького сотенного управління, тут проживали сотник, старшини, також була

розміщена протопопія - окружне духовне управління⁴.

Найдавнішим шкіряним взуттям, яке колись вмів виготовити кожен чоловік, були постолі. Вони шилися з грубої сиром'ятної шкіри, закривали ступню та кріпилися до ноги за допомогою зав'язок. Чоботи були досконалішим витвором людських рук, їх виготовляв ремісник, якого у Седневі називали «швец». Майстра, котрий вичиняв шкуру, тут іменували «кожем'якою». Чоботи, за даними вчених, колись носили тільки заможні верстви населення. Зокрема за часів Київської Русі їх мали князі, бояри, заможні городяни. Масово шкіряне взуття почали носити в Україні у кінці XVIII століття⁵. Якраз на цей час, за відомостями дослідника А.Шафонського, у Седневі розвивався кожум'яцький промисел.

Приблизно з XV століття ремісники однієї або кількох професій об'єднуються у цехи. У Седневі у XVII ст. при православному братстві були засновані ковальський, калачницький, кравецький (разом з кушнірським) та шевський цехи. До останнього, крім шевців, входили і кожум'яки⁶. Цехові ремісничі об'єднання виконували завдання організації виробництва, збуту продукції, охорони економічних інтересів ремісників. Вони також брали участь у охороні та обороні міста. Кожний цех діяв за певним статутом, мав свою атрибутику і символіку: емблему із зображенням знарядь праці, прапор, цехову печатку а також скриньку, де зберігалися цехові гроші. Крім того, ремісники одного цеху відвідували окрему церкву або каплицю, мали у храмі свою ікону⁷.

Шевський цех Седнева проіснував до XIX століття та зберіг до того часу свій устрій та звичаї. Керував седнівськими шкіряниками «цехмістр». Він мав помічника, якого називали «молодший». Інші цехові ремісники поділялися на «старших» і «молодших» та іменували себе «братчиками». Бажаючий вступити до цеху мав зробити грошовий внесок, сума якого була довільною. Зокрема, багатший ремісник міг пожертвувати до цехової каси до 15 рублів. Майбутній член цехового братства також мав «зробити красу», тобто влаштувати для ремісників гостину.

До цехових ремісничих звичаїв належало і свято вшанування вогню. Його відзначали восени, коли дні ставали коротшими і з'являлася потреба працювати при свічці або лучині. У Седневі це свято називали «Женити свічку». Напередодні його відзначення «варили меди» (хмільний напій) та «сукали» (виготовляли) свічку, її вага могла сягати «півтора пуда» (близько 24 кг), висота від «4 - 14 вершків» (17,5- 61,5 см) до «2-3 аршинів» (1,4- 2,2 м). Для неї робили спеціальний дерев'яний підсвічник, оздоблений різьбою. До свята також виготовляли свічки меншого розміру, які ставили у церкві. Увечері головну свічку урочисто запалювали, після того сідали за святковий стіл. Свічка горіла всю ніч, ремісники у цей час частувалися, танцювали, співали⁸.

Свято «Женити свічку» пов'язане з давніми віруваннями, за якими вогонь сприймався як жива істота. Очевидно, застїля біля свічки, передбачало спільну з ним трапезу. Це робилося з метою задобрити вогонь, щоб мати від нього добру службу, а не шкоду. Щоб не гнівати стихію, до свята при свічці не працювали. Після нього можна було починати роботу вдосвіта та майструвати до пізньої вночі.

Цеховики Седнева частіше виготовляли речі для ринку, іноді на замовлення⁹. Вони збували свої вироби біля приміщення шевського цеху, де були влаштовані прилавки. Цеховики також брали участь у місцевих ярмарках, які у XVIII столітті у місцевості Млини відбувалися двічі на рік: у дні святих Іллі та Миколи. Багато товарів у Седнів тоді привозили чумаки, які, напевно, купували для себе вироби місцевих шкіряників. Седнівські цеховики продавали свій товар і на місцевих базарах, що проходили тут щоп'ятниці¹⁰. У кінці XVIII століття ремісники Седнева, за даними А.Шафонського, вичиняли шкури у значних розмірах, свій товар продавали на ярмарках Чернігова, Ніжина, Глухова, Прилук¹¹.

Приблизно з другої половини XIX століття ремісничі цехи Чернігівщини внаслідок розвитку капіталізму почали розпадатися. Тоді частина шкіряників стала працювати одноосібно, багатші з них створили кустарні підприємства, до яких входили члени родини або господар та наймані робітники. У цей час у Седневі та інших містечках Чернігівщини почали з'являтися капіталістичні шкіряні заводи, які складали конкуренцію кустарям. На них застосовувалися передові на той час технології та інгредієнти, кожум'яки ж виробляли шкіру прадідівськими методами. З розвитком заводського виробництва стала дорожчати і сировина, яка скуповувалася для новостворених заводів.

З цієї причини частина кустарів покинула своє ремесло, інші, навпаки, підвищили рентабельність своїх підприємств та почали виготовляти якісніший товар¹².

За відомостями 1865 року, у Седневі налічувалося 10 великих шкіряних підприємств, частина з них була кустарною. Їх господарями були козаки Батурин, Блинець, Ющенко, Кріт, Божок, міщани Шевель, Положечка, Мехеда, Хмарило, купець Усатий. Вони мали від 2 до 4 чанів, у рік виробляли від 120 до 750 одиниць шкір на суму від 300 до 3 700 рублів¹³.

За відомостями 1890 року, на підприємстві, яке належало козаку Ющенку, застосовувався кінний двигун. Купець Батурин, крім цього, мав паровий котел¹⁴. Ще однією новинкою цього часу були спеціальні заводи для подрібнення кори, які працювали на часовому рушії. Раніше цю операцію виконували кінною або ручною ступами¹⁵.

У 1892 році дослідники нарахували у Седневі 50-60 дворів кожум'як. Вони мали 2-3 невеликих чани для зоління і стільки ж для дублення. У рік виробляли 80-100 шкір, одночасно в чани накладали 10-12 шкур і повторювали цю операцію 4 рази влітку і 3 - зимою¹⁶.

За відомостями 1894 року, у Седневі налічувалося 40 шкіряників¹⁷. У 1914 році тут було 31 кустарне підприємство. У кожному з них вироблялося близько 200 шкір на рік.

На кустарних підприємствах Седнева робота була сезонною, шкіру тут вичиняли з березня по листопад. Робітників наймали на кілька днів або на місяць. Поденний робітник отримував 40-50 копійок, харчувався за рахунок господаря, помісячний на тих же умовах заробляв 10-12 рублів¹⁸. На підприємствах козака Ющенка та купця Батурина строковим працівникам платили 80 рублів за сезон, поденним - 30 копійок. Робочий день тривав 12 годин¹⁹.

Сировину седнівським кожум'якам поставляли торговці з Чернігівської, Мінської, Курської губерній, на місцевих базарах цього товару іноді було до 200 возів. Крупні кустарі також знаходили сировину по селах²⁰.

Складники для виготовлення шкіри у Седневі використовували привозні та місцеві. Зокрема березовим і сосновим дьогтем їх забезпечували кустарі містечок Семенівка та Березна²¹. Вапно на седнівські базари привозили з Новгородка - Сіверського, продавали по 20-25 копійок за пуд. Інші матеріали були місцевими, дубова кора коштувала 3 рублі за віз, 20-30 копійок за пуд, лозова кора - 40-50 копійок за пуд, зола - 50 коп. - 1 руб за віз²².

У XIX - на поч. XX ст. кожум'яки Седнева продавали свої виробы на місцевих ярмарках, яких на цей час проводилося три - у дні Святих Іллі, Дмитра та у Переплавну Середу (після Великодня). Непоганий збут товару мали вони і на ярмарках Чернігівської губернії, зокрема, у містечках Березному, Чернігові, Мені²³. Шкіри продавали поштучно або міряли на пуди, матеріал на підошви попередньо краяли на смуги.

У Седневі у кінці XIX на початку XX століття шкіру виготовляли зі шкур коней, корів, биків, волів, зрідка телят. Тут була розповсюджена проста шкіра, сира юхта, суха юхта, підошва.

Перш ніж приступити до технологічних операцій, зі шкур знімали «навал» (бруд). Для цього їх вимочували в озерах, річках, копанках (виритих ямах у низькому місці). Седнівські кожум'яки це робили у річці Снов, яка протікає поблизу. Недалеко від води вони будували і свої помешкання, і відповідно місце їхнього проживання називалося Кожем'яки (тепер вулиця Кожум'яцька).

Для виготовлення простої шкіри сировину спочатку піддавали «золінню». Для цього її вмщували у великі дерев'яні діжки («кадки»), які в середньому були розраховані на 75 шкур²⁴. Там їх пересипали сумішшю гашеного вапна та золи, тоді через наповнену вапном корзину заливали водою. У цьому розчині шкіри перебувала 3 тижні, кожні 5-7 днів їх перебирали²⁵.

Після того зі шкур можна було знімати шерсть. Цю операцію робили на дерев'яних колодах пругом коси (її тупим кінцем) або «тупиком» (металева пластина з ручками по боках)²⁶. Після того шкіри пускали на «обжор» - дозолювали їх у попередньому розчині, додаючи невелику кількість золи і вапна. Ця операція тривала тиждень.

Після «обжора» шкіри міздили - за допомогою шматка коси очищали їх від м'яса та жиру²⁷. Це робили на «кабилкі» - дерев'яній півколоді, яку припирали до стіни під нахилом²⁸. Після того шкіри промивали у воді від вапна. Тоді їх «косували» - за допомогою коси знімали залишки шерсті. Далі шкіри вмщували в іншу «кадку», де

витримували у квасному розчині (використана дубильна речовина), у який додавали борошно. Через короткий час шкіри «дубили» - посипали дубовою або вербовою корою і в розправленому вигляді складали у попередній посуд. «Дубів давали» в середньому чотири, при поступовому збільшенні дубильного матеріалу. У кожному «дубі» шкіри лежали тиждень – півтора²⁹. Щоб визначити готовність товару, його надрізували, якщо проглядалося «живе» м'ясо, шкіра була ще не дороблена – «сириця». Процес виготовлення простої шкіри тривав у середньому 40 днів. Після дублення її висушували, влітку на повітрі, зимою на печі або продавали мокрою³⁰. Проста шкіра на вигляд була товстою, грубою, жовтуватого кольору.

Юхтова шкіра була досконалішим товаром, ніж проста, і рецепт її виготовлення був трохи інакший. Шкури для юхти спочатку золили вапном, попередньо розведеним на молоці, та потажем. У цьому розчині їх тримали 2-3 тижні. Знявши шерсть, кілька разів перемивали і топтали ногами, щоб видалити залишки вапна³¹. Далі шкіри пускали на «обжор», знімали з них «міздру», тоді внутрішню сторону обробляли бруском для точіння, зовнішню («лицо») «косували» уламком коси³². У товстих місцях їх підстругували, знову промивали і топтали.

Після цих операцій шкіри вміщували в теплий розчин пташиного посліду («шакшу»), де витримували 2-3 доби, перебираючи по кілька разів на день. Тоді шкіри промивали, витоптували і заливали слабким розчином дубильної речовини («соком»), у якому вони мокли 2-3 дні. Після того їх «дубили» протягом 2 місяців.

Якщо бажали отримати мокро юхту, шкіру після «дублення» фарбували, змащували дьогтем і на цьому її обробка закінчувалася³³. Коли мали на меті виготовити суху юхту, шкіру обробляли ретельніше. Її змащували дьогтем, висушували, відволожували. Після того шкіру розминали («правили») за допомогою «штріховця» - металевої пластини з дерев'яною ручкою, яка на кінці мала перетинку (довжина інструмента близько 70 см). Для цього її вішали на жердку, лівою рукою притримували, а правою розгладжували «штріховцем»³⁴.

Щоб шкіра стала гладенькою, її накатували «пробковою катушкою» (металевою пластиною), розстеливши на спеціальному столі-катку. Після того її підстругували та знову накатували. Тоді за допомогою «рольки» (сталевого катка із зубцями) наносили на шкіру малюнок методом тиснення³⁵. У Седневі такі відбитки називали «вівсянка» (ромбики), «просянка» (кружечки)³⁶.

Фарбували юхту частіше у чорний колір, змащуючи її розчином залізного купоросу. Чорний колір отримували завдяки поєднанню дубильної кислоти, якою була насичена продублена шкіра, та окису заліза³⁷. Фарбували юхту і відваром сандалу (барвник рослинного походження червоного або жовтого кольорів), закріплювали колір настоєм заліза на квасі³⁸. Після фарбування юхту змащували дьогтем.

Частина седнівських кожум'як виготовляла підошву. Добрим матеріалом для неї були волові шкіри. Ця сировина була дорожчою за інший товар, вимагала довшої обробки та більше підсобних матеріалів. Підошву виготовляли різних сортів: зольну, хлібну, сокову, спиртову та комбіновану. Для отримання потрібного товару шкіри відповідно витримували у зольному, борошняному, соковому розчинах, у слабому розчині сірчаної кислоти. Вичинка підошви, особливо сокової, тривала 5-7 місяців³⁹.

У Седневі робили переважно прості сорти шкіри. Суху юхту вперше почали виготовляти у кінці XIX століття на капіталістичних заводах. Підошву у містечку робили десять, а згодом чотири шкіряних підприємства, одне з яких було не кустарне⁴⁰.

У Седневі у кінці XIX століття ціни на сирий і вироблений товар були у таких співвідношеннях: сира конина коштувала 3 руб., вироблена - 3.50- 4.50; сира ялова шкіра на «сапожний» (простий) товар і юхту - 4-5 руб., вироблена - 6-7 руб., бичача шкіра - 8-9 руб., вироблена – до 15 руб., пара підошв коштувала - 35-45 коп., пуд юхти - 6.50-7 руб.⁴⁰ На початку XX століття, коли ціни на сировину зросла, сира яловича шкіра коштувала 7р. 25 коп., вироблена - 9р. 25 коп.⁴²

Крупні кожум'яки для ведення справи брали у Чернігівському банку кредит, який становив 8 % річних, для дрібних кустарів така послуга від держави не була передбачена. Через нестачу обігових коштів багато кожум'як залежали від скупників, оскільки брали у них товар у борг. Позичку віддавали шкірами з великою невигодою для себе⁴³. Багато чернігівських шкіряників кредитувалися у євреїв, термін позички становив 2-3 тижні, рідше 2 місяці, відсотки сягали до 100% річних⁴⁴.

Умови праці кожум'як залежали від їх економічного стану. Три багатих кустарі Седнева мали для роботи окремі великі приміщення. У деяких кожум'як були спеціальні плетені повітки, де розміщувалася кінна ступа для товчення кори⁴⁵. Небагаті кустарі влітку працювали у господарських прибудовах, зимою – у своїх житлових приміщеннях. Тоді зольний чан закопувався у землю, дубильний розміщувався на долівці, він, накритий дошками, міг служити за стіл або ліжко⁴⁶.

Седнівські кожум'яки мали родючі землі, проте свою опору бачили у промислі. Серед них були крупні землероби, які розбагатіли від промислу, а також безземельні, більшість яких також були заможними⁴⁷.

Після проголошення на початку ХХ століття в Україні радянської влади кустарям заборонили самостійно працювати. Для забезпечення населення взуттям їх об'єднали у кожум'яцкі та шевські артілі, подібне підприємство існувало до 1930 року і в Седневі.

У Седневській “артілі шкіряників” використовували технології капіталістичних шкіряних заводів. Там існувало розділення праці, діяло кілька цехів – зольний, дубильний, посадочний. У першому шкіри золили, знімали з них шерсть, міздили, косували, у другому їх дубили, у третьому, посадочному цеху, “тягнули витяжки” – з цілого шматка шкіри робили заготовки для чобіт у вигляді халяв з головками. Технологія їх виготовлення була такою: шматок вичиненої шкіри з вивороту мастили тістом і насаджували на “кручок” - дерев'яну дошку у формі чобота, там її закріплювали цв'яхами; нижні частини шкіри надрізали, щоб вона краще тягнулася, тоді, рухаючи по поверхні шкіри “собачкою” (нагадувала сапку з коротким держаком), надавали їй потрібної конфігурації. По завершенні роботи заготовку знімали з “кручка”, заламували її носову частину, щоб не порушилася зафіксована форма, і вішали для сушіння. Після того шкіру розгладжували, пом'якшували і чорнили. Це робили в артілі юхтарі⁴⁸.

У ті часи поряд з артільним виробництвом шкіри існував підпільний кустарний промисел. Причина цього явища – недостатнє забезпечення населення взуттям державними шкіряними підприємствами. Індивідуальне виготовлення шкіри переслідувалося владою. До кожум'як серед ночі приходили фінагенти, знищували товар, а їх віддавали до суду. Попри це кустарі не кидали свого ремесла, бо через малі заробітки в артілях перебували на межі виживання⁴⁹.

Багато шкіри виготовляли у Седневі і під час війни 1941-1945 років та у післявоєнний період. Така діяльність, як і раніше, була небезпечною, за неї засуджували до 5 років ув'язнення. Попри це шкіряні промисли у Седневі проіснували до 50- 60-х років ХХ століття, доки у магазинах з'явилася достатня кількість взуття.

Підпільні кустарі виготовляли простий товар, юхту, підощву, а також хром, рецепт якого перейняли на державних шкіряних заводах. Кожум'яки тоді мали у роботі 1-6 ялових шкур. Вапно купували в магазинах Чернігова. Дьоготь, як і давніше, привозили з Березни та Семенівки. Для дублення шкір використовували дубовий екстракт, який діставали у місті Василькові Київської області та в містах Гомелі і Речиці (Білорусія). Кору добували і старим способом, її драли з молодого дуба, сушили в печі, ламали і товкли в ступі на борошно.

Хром виготовляли зі шкур молодих телят або лоша́т. Пошиті з такого товару чоботи були набагато легшими і красивішими від юхтових. Шкіру на хром вичиняли так само, як і на юхту. Після того її вм'щували у посуд, який поступово заповнювали хімічним розчином, де на 10 літрів води додавали 0,5 кг хромпіка (камінь або порошок), 0,5 літра сірчаної кислоти, півсклянки цукру. Готовність шкіри перевіряли, здавлюючи її руками, якщо вона давала білизну – була готова. По завершенні операції хромову шкіру зволожували, розтягували руками. Тоді щіткою наносили на її лицьову сторону “нігресін” (фарбу). Після того шкіру змашували машинним маслом, з вивороту стругали “стругом”, роблячи її м'якшою і тоншою.

Виготовлений товар седнівські кустарі продавали на місці, а також возили його на базари міст Чернігова та Березни, у останньому тоді існував шевський промисел. У 50-х роках просту цілу шкіру продавали за 200 рублів, такий товар на підощви за 25-30 рублів, на халяви і переди за 20 рублів. Хромову шкіру, “трюхпарку” (на три пари чобіт), продавали за 300 рублів, подібний товар на халяви і переди - за 70 рублів⁵⁰.

Кожум'яки Седнева на той час були заможнішими від своїх земляків. Їхні сини, які теж вичиняли шкіри, були вигідною партією для одруження. Їх жартома порівнювали з іншими седнівцями: «Кожем'яки - багатші хлопці, а шляховці (що живуть понад шляхом) голодранці».

Частина седнівських кожум'як була одночасно і шевцями, тобто з власноруч обробленої шкіри шили чоботи. У післявоєнний період цим ремеслом займалися майже у кожному четвертому дворі, робота тривала з осені до весни. Седнівські шевці забезпечували взуттям не тільки місцеве населення, але й жителів ближніх сіл. За давнім звичаєм, вони поселялися в окремій родині і обшивали всіх її мешканців, там же ночували і харчувалися. Плату за роботу отримували продуктами, частіше зерном⁵¹.

У післявоєнний час шевці Седнева шили чоботи з простої шкіри, юхти та хрому. Їх крій для чоловіків та жінок був однаковий. З простого та юхтового товару шили витяжні чоботи, заготовку для них витягували на «кручку», як це робили у згаданій вище артїлі. У Седневі також шили чоботи «в шийку», вони зшивалися з двох частин - «халаяв» та «головок», останні мали посередині «шийку» або «язичок». «Головки» для чобіт витягували на «полукручку» (кручок без верхньої частини). У пізніші часи їх почали викроювати. «Головки» до халаяв пришивали вручну або швейною машинкою. Розповсюдженням було до старих халаяв пришивати нові «головки», такі чоботи вже називали «прішвами».

Кращим взуттям у післявоєнний період були хромові чоботи, які шилися виключно «в шийку». Вишуканими вважалися хромові чоботи під назвою «джімі». Вони мали широкий продовгуватий передок («ніс»), низький каблук, високі при литці халаяви «в гармошку», до чоловічого варіанту з внутрішнього боку пришивалися «вуха», щоб їх було зручно взувати. Чоботи ніколи не утеплювалися, натомість зісподу мали «підклейку» з м'якої овечої шкіри чи полотна.

Працювали седнівські шевці за маленьким столиком, який називали «верстак», у ньому була скринька, де лежало шевське знаряддя. Столик стояв біля вікна, напроти печі. Викроювали шкіру на дошці, яка називалася «кройніца». Шили чоботи за допомогою шила, яким у потрібному місці робили отвір, та просмоленої конопляної нитки, до котрої замість голки була прикріплена свиняча щетина. Підшову до чобіт підбивали кленовими гвіздками⁵².

Розглянувши кожум'яцьке та шевське ремесла Седнева, визначимо на його основі основні етапи розвитку шкіряного виробництва Чернігівщини:

1. Період від найдавніших часів до кін. ХУІІІ ст., коли шкіряного взуття шили порівняно небагато;
2. Кін. ХУІІІ – поч. ХХ ст., коли шкіряники забезпечували взуттям широкі верстви населення;
3. Поч. ХХ ст. – 60-і роки ХХ століття, коли шкіряні ремесла та промисли почали занепадати та остаточно зникли.

Джерела та література:

1. Історія міст і сіл. Чернігівська область.- К., 1972. - С. 407.
2. А.Шафонський. Черниговского намесничества топографическое описание. – К., 1851. – С. 318.
3. М.Домонтович. Материалы для географии и описания России. Черниговская губерния. – Спб., 1865. – С. 281.
4. Земский сборник Черниговской губернии. – 1901. - № 11. – С. 75.
5. Т. Ніколаєва. Історія українського костюма. – К., 1996. - С. 37.
6. Земский сборник... - С. 70.
7. В.Балушок. Світ Середньовіччя в обрядовості українських цехових ремісників. – К., 1993. – С. 13, 16-17.
8. Земский Сборник... - С. 70, 72.
9. В.Балушок. Світ середньовіччя ... - С. 12.
10. Земский сборник ... - С. 74.
11. А.Шафонський. Черниговского намесничества ... - С. 318.
12. Л.Плавтов. Краткий обзор кустарных промыслов Черниговской губернии. – Ч., 1914. – С. 100.
13. М. Домонтович. Материалы ... – С. 60.
14. Чернігівський облдержархів. - Ф. 20, оп. 12, д. 242, л. 192.
15. Л.Плавтов. Краткий обзор ... - С. 75, 77.
16. В.Каталей. Кустарная промышленность Полтавской и Черниговской губерний // Отчеты и исследования по кустарной промышленности в России. – Спб., 1892. - Т. 1. - С. 284.
17. Н.Шевлягин. Кожевенное производство в Нижегородской, Черниговской, Полтавской,

Харьковской и Курской губерний // Отчеты и исследования по кустарной промышленности в России. – Спб., 1894. - Т. 2. – С. 211.

18. Л.Плавтов. Краткий обзор ... - С. 64, 71, 86.
19. Чернігівський облдержархів... - л. 192.
20. Н.Шевлягин. Кожевенное производство ... - С. 210.
21. Записано у с. Седнів Чернігівської області Чернігівського району від кожум'яки і шевця Шевченка Михайла Петровича, 1921 р.н.
22. Н.Шевлягин. Кожевенное производство... - С. 112.
23. Земский сборник ... - С. 84.
24. Л. Плавтов. Краткий обзор .... - С. 92.
25. Н.Шевлягин. Кожевенное ... - С. 211.
26. Записано у с. Седнів від кожум'яки Куся Петра Івановича, 1921 р.н.
27. Н.Шевлягин. Кожевенное ... - С. 211.
28. Записано у с. Седнів від кожум'яки Куся Петра Івановича.
29. Н.Шевлягин. Кожевенное ... - С. 211.
30. Записано у с. Седнів від кожум'яки і шевця Шевченка Михайла Петровича.
31. Н.Шевлягин. Кожевенное ... - С. 112.
32. Л.Плавтов. Краткий обзор ... - С. 80.
33. Н.Шевлягин. Кожевенное ... - С.112.
34. Записано у с. Седнів від кожум'яки Куся Петра Івановича.
35. Л.Плавтов. Краткий обзор ... - С. 81.
36. Записано від кожум'яки Куся Петра Івановича.
37. Техническая энциклопедия. Кожевенное производство. - Спб., 1865. – С. 4.
38. Н.Шевлягин.Кожевенное ... - С. 112.
39. Н.Шевлягин. Кожевенное ... - С. 211.
40. Л.Плавтов. Краткий обзор ... - С. 68.
41. Н.Шевлягин. Кожевенное ... - С. 112.
42. Л.Плавтов. Краткий обзор... - С. 90.
43. Н.Шевлягин. Кожевенное ... - С. 213.
44. Е.Андреев. Кустарная промышленность в России. - Спб., 1885. - С. 50.
45. Л.Плавтов. Краткий обзор ... - С. 73, 74.
46. Там само. – С. 74.
47. Там само. - С. 69, 70.
48. Записано від кожум'яки Куся П.І.
49. Польові дослідження автора на Чернігівщині.
50. Записано від кожум'яки Куся П.І. та кожум'яки і шевця Шевченка М.П.
51. Записано у с. Седнів від Крепкої Катерини, 1939 р.н.
52. Записано у с. Седнів від кожум'яки Куся Петра Івановича, кожум'яки і шевця Шевченка Михайла Петровича, від нащадка кожум'яки і шевця Кожум'яченка Михайла Олександровича, 1926 р.н.

Ірина Мошик

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ ГЛУХІВСЬКОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ ЯК ОСЕРЕДКУ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ПЕРШІ РОКИ ВІДНОВЛЕННЯ ЙОГО РОБОТИ ПІСЛЯ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Активізація досліджень з історії формування нової української інтелігенції радянською владою, що спостерігається останнім часом, закономірно спричинила увагу до осередків творення цієї інтелігенції – вищих навчальних закладів. Конкретні історичні розвідки з даної проблематики свідчать про відчутні позитивні зрушення у вивченні та об'єктивному висвітленні історії України радянської доби.

Період становлення та діяльності вищих навчальних закладів у перші роки відновлення їх роботи після німецько-фашистської окупації є одним з найдраматичніших в історії української радянської вищої школи. Досліджуючи проблеми і особливості,